Bölüm 8

ORTAÇAĞ TÜRKÇE TIP METİNLERİNE GÖRE ANADOLU'DA İNSAN VE HAYVAN TEDAVİSİNDE ORTAK KULLANILAN BİTKİLER II (DOĞAL YAYILIŞ ALANI TÜRKİYE DIŞINDAKİ COĞRAFYALAR OLANLAR)

Meryem GÜRBÜZ[1]
Hüseyin DOĞAN[2]

GİRİŞ

İslâm medeniyetinde bilimsel tıbbın gelişimi iki evre içinde değerlendirilmektedir. Bunlar Sasani hükümdarı I. Şapur (241-273) döneminde kurulan Cündişapur şehrinde Antik Yunan ve Hint medeniyetlerine ait tıp eserlerinin tercüme edilmesi ile başlayan faaliyetin Abbasilerin (750-1258) ikinci başkenti Bağdat'da kurulan Beytül Hikme'de hız kazanması ile sınırları çizilebilecek Kabullenici Dönem ve bu tercümelerin ışığında gözlem ve deneylerle desteklenen yeni tıbbi bilgilerin üretildiği Yaratıcı Dönem'dir (Bayat, 2016). Tercüme döneminde Hippocrates (MÖ 460-MÖ 370), Theophrastus (MÖ 370-MÖ 287) Dioscorides (40-90) ve Galenus (130-210) başta olmak üzere çok sayıda Antik Yunan uygarlığı hekiminin eserleri Arapçaya kazandırılmış, Hippocrates ve Galenus'un ilk defa işaret ettiği humoral patoloji teorisi (hıltlar teorosi) genel kabul görmüş (İbn-i Şerîf, 2017) ve çok sayıda Yunanca hastalık ve bitki ismi olduğu gibi Arapçaya alınmıştır. Örneğin Theophrastus'un χαμαίδρυς (chamaidrus) (Theophrastus, 1916) olarak isimlendirdiği modern *Teucrium chamaedrys* L. (kısamahmut); İbni Sina (980-1037) tarafından كمادريوس (kemaderyus) (Avicenna, 1473) olarak; Dioscorides'in κενταύριον μικρόν (kentaurion mikron) (Dioscorides, 2000) olarak isimlendirdiği modern *Centaurium erythraea* Rafn (kırmızı kantaron) İbnü'l-Baytâr (1197-1248) tarafından قنطريون صغير (kantaryun-ı sagir) (al-Baithar, 1842) ile κενταύρειον μέγα (kentaurion mega) (Dioscorides, 2000) olarak isimlendirdiği modern *Cyanus segetum* Hill (gelintacı) yine Baytar tarafından قنطريون كبير (kan-

[1] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih, meryembgurbuz@gmail.com.
[2] Doktora öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, huseyincahiddogan@gmail.com.

taryun-ı kebir) (al-Baithar, 1842) olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu iki bitki günümüz Türkiye'sinde hâlihazırda mavi kantaron ve kırmızı kantaron (Baytop, 2007) olarak anılmaktadır. Antik Yunan tıbbının etkisi ile gelişim gösteren İslâm tıbbında Yaratıcı Dönem ise Râzî (854-925), Mecûsî (930?-994), İbn-i Sinâ, Gâfikî (1100?-1165) ve İbnü'l-Baytâr gibi önemli hekimlerin eserler verdiği ve bu eserlerin evrensel düzeyde kabul gördüğü dönemdir.

Anadolu'da ilk Türkçe tıp metinleri, beylikler döneminde Türkçe'ye verilen önemin artması ile birlikte (Celâlüddin Hızır, 1990) XIII. yüzyılın başında yazılmaya başlanmış, XIV. yüzyılda ise İbnü'l Baytar'ın tıp üzerine yazdığı eser Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İshâk bin Murâd, 2016).

Bu çalışmada Ortaçağda Anadolu'da yazılan, derlenen ya da tercüme edilen eserlerde hem insan ve hem de hayvan tedavisinde ortak kullanılan bitkilerin doğal yayılış alanı Türkiye olmayanların modern karşılıklarını vermeye çalışacağız.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın ana kaynakları XIII. yüzyılın başları ile XV. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da Türkçe kullanılarak yazılan, derlenen ya da tercüme edilen tıp eserleridir. Bu eserler: Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)'nın Müntahab-ı Şifâ'sı, İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrede'si, Hekim Bereket'in Hulasa ve Tuhfe-i Mübarizi'si, Tabib İbn-i Şerîf'in Yâdigâr'ı, Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehâb-ı Fi't-Tıbb'ı, Ahmed-i Dâ'i'nin Tıbb-ı Nebevî'si, Ahmedî'nin Tervihü'l-Ervâh'ı, Eşref bin Muhammed'in Haza'inü's-Sa'adat'ı, Akşemseddin'in Maddetü'l-Hayat'ı, Cerrâh Mes'ûd'un Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb'ı, Hekim Beşir Çelebi'nin Mecmû'atü'l-Fevâyid'i, Mü'min bin Mukbil'in Miftâhü'n-Nûr ve Hazainü's-Sürûr'u, Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Mücerrebnâme ve Terceme-i Akrabâdîn'i, Şirvani Mahmud'un Sultâniye'si ile yazarı bilinmeyen Kitabu Emrazi'l-Ayn, yazarı bilinmeyen Cerrân-Nâme, tercüme edeni bilinmeyen Kâmilü's-Sına'tü't-Tıbbıye, yazarı bilinmeyen Tertib-i Mu'alece, tercüme edeni bilinmeyen Müfredat-ı İbn-i Baytar'dır. Hayvan sağlığı hakkında faydalanılan eserler ise: Aristo'ya atfedilen Kitabu Baytarnâme tercümesi, el-Münzir el-Baytâr'dan Mehmed bin Çerkes tarafından yapılan Kitabu Baytarnâme tercümesi ve Ahmed b. el-Hasan b. el-Ahnef'den yapılan tercüme edeni bilinmeyen Kitabu Baytarnâme tercümesidir. Çalışmada yer verilen bitki adları adı geçen eserler ile ilgili yapılan ve Kaynaklar bölümünde listesi verilen çalışmalardaki Metin bölümleri taranarak çıkarılmıştır. Çalışmada bitkilerin bilimsel isimleri öne alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır.

BULGULAR

Aloe vera (L.) Burm.f. **(sarısabır)**: [صبر] Anavatanı Arabistan ve Kuzey Afrika olan bitki ülkemizde tıbbi değeri nedeniyle yetiştirilmekte (Davis, 1984) olup metinlerde sabr (Çağıran, 1992) olarak anılmakta, Yemen'e bağlı Sokotra adasında endemik olan *Aloe perryi* Baker ise, metinlerde sabr-ı uskuturî olarak yer bulmaktadır.

Astragalus sarcocolla Dymock **(anzarut)**: [انزروت] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı İran'dır. Metinlerde anzarūt (Küçükkaya, 2016) adıyla yer almaktadır.

Astragalus tragacantha L. **(kesira)**: [كثيرا] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Batı Akdeniz'dir. Keṯīrā (Akkiraz Ayhan, 2011) ismiyle bilinmektedir.

Boswellia sacra Flueck. **(mukl)**: [مقل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Arap yarımadası ile Kuzeydoğu Afrika'dır. Metinlerde muḳl (Ak, 2008) adıyla kaydedilmiştir. Mukl kavramı ile ilişkilendirilen diğer bitkiler: *Commiphora africana* (A.Rich.) Endl., *Hyphaene thebaica* (L.) Mart. ve *Borassus flabellifer* L.'dir (Şekil 1'de).

Şekil 1: *Boswelia sacra*. Wilhelm Brandt vd. Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetreuen Abbildungen mit kurz erläuterndem.

Caesalpinia sappan L. **(bakam)**: [بقم] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı tropikal Asya'dır. Metinlerde baḳam (Çablı, 2014) olarak bahsedilmektedir.

Carthamus tinctorius L. **(aspir)**: [عصفر] Hudâyinâbit olarak görülmeyen tür ülkemizde safran ikâmesi olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1975). Metinlerde a(u)s̱fur (Ak, 2008) olarak geçmektedir (Şekil 2'de).

Cassia fistula L. **(hıyarşenber)**: [خيار جنبر] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hint alt kıtasıdır. Metinlerde ḫıyār-şenbe(r) (Küçükkaya, 2016) ismiyle anılmaktadır.

Cheilocostus speciosus (J.Koenig) C.D.Specht **(kust)**: [قسط] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Güneydoğu Asya'dır. Metinlerde ḳusṭ (Doğan, 2009) olarak yer bulmaktadır. Kust kavramı ile anılan diğer bitki ise *Saussurea costus* (Falc.) Lipsch.'dir.

Cicer arietinum L. **(nohut)**: [حمص], [نخود] Yenilebilir tohumları nedeniyle Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında yoğun olarak yetiştirilen bitki hudâyinâbit olarak görülmez. 35 cm. kadar boylanabilen ve tek yıllık olan bitki (Davis, 1970) metinlerde noḫud (Çablı, 2014) ve hummus (İbn-i Şerîf, 2017) olarak geçmektedir.

Şekil 2: *Carthamus tinctorius*. Otto Wilhelm Thomé Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz.

Cichorium endivia L. **(bostan hindibası)**: [هندبا] Anavatanı Çin olan bitki ülkemizde salata malzemesi olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1975). İbn-i Sinâ hindibayı yabanî ve bostanî olmak üzere ikiye ayırmaktadır (İbni Sînâ, 2018). Metinlerde hindübā (Akkiraz Ayhan, 2011) olarak geçmektedir.

Cinnamomum camphora (L.) J.Presl **(kâfur)**: [كافور] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Uzakdoğu Asya'dır. Metinlerde kâfur (Kırbıyık, 2014) olarak anılmaktadır.

Cinnamomum verum J.Presl **(tarçın)**: [دار صيني] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Sri Lanka'dır. Metinlerde darçın (Çablı, 2014) ismiyle bilinmektedir.

Cistanche tubulosa (Schenk) Wight **(tarasis)**: [طراثيث] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Taklamakan Çölü'dür. Metinlerde ṭarāsīs̱ (Doğan, 2009) adıyla kaydedilmiştir. Kavramla anılan diğer tür, *Cynomorium coccineum* L.'dur.

Citrullus lanatus (Thunb.) Matsum. & Nakai **(karpuz)**: [بطيخ الهندي], [قارپوز] Anavatanı Güneybatı Afrika olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde bıttîh-i hindî ve karpuz (İbn Baytar, 2017) olarak geçmektedir. *C. lanatus* ile ilgili Galenus, Dioscorides, Teophrastus, İbn-i Sînâ ve Baytâr'da herhangi bir kayıt mecvut değildir. Bununla birlikte *C. colocynthis* Kuzey Afrika ile Hindistan arasında yayılış alanına sahiptir ve Baytâr'ın bıttîh-i hindî (الهندي بطيخ) (al-Baithar, 1840) olarak verdiği ve diğer metinlerde karpuz olarak geçen bitkinin *C. lanatus* değil, *C. colocynthis*'in Hindistan varyetesi olması olasıdır.

Citrus medica L. **(ağaç kavunu)**: [اغج قونى], [اترج] Ekonomik değeri nedeniyle ülkemizde Akdeniz illeri ile Rize ilinde üretilmektedir (Davis, 1967). Metinlerde ağac ḳavunı ve ütrüc (Özdemir, 2018) olarak geçmektedir.

Citrus limon (L.) Osbeck **(limon)**: [ليمون] Ekonomik değeri nedeniyle ülkemizde Akdeniz illeri ile Rize ilinde üretilmektedir (Davis, 1967). Metinlerde līmūn (İshâk bin Murâd, 2016) olarak anılmaktadır.

Citrus × *aurantium* L. **(turunç)**: [نارنج] Ekonomik değeri nedeniyle ülkemizde Akdeniz illerinde üretilmektedir (Davis, 1967). Metinlerde nārenc (Hekim Bereket, 2016) olarak bahsedilmektedir.

Commiphora gileadensis (L.) C.Chr. **(belesan)**: [بلسان] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Arap yarımadası ile Kuzeydoğu Afrika'dır. Metinlerde belesān (Çetin, 2016) olarak geçmektedir.

Commiphora myrrha (Nees) Engl. **(mür)**: [مر] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Arap yarımadası ile Kuzeydoğu Afrika'dır. Metinlerde mürr (Kırbıyık, 2014) olarak geçmektedir.

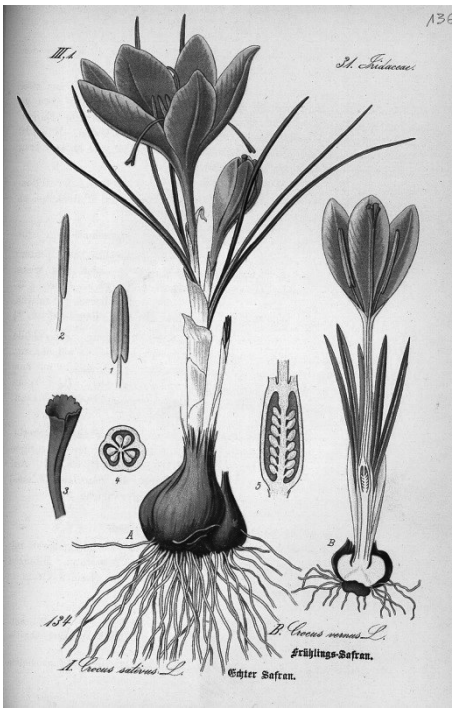

Şekil 3: *Crocus sativus*. Otto Wilhelm Thomé Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz.

Corchorus olitorius L. **(mühliye)**: [ملوخيا] Anavatanı tropikal Asya ve tropikal Afrika olan tür Akdeniz bölgesinde yetiştirilmektedir. Metinlerde mūluḫiyā (İshâk bin Murâd, 2016) adıyla kaydedilmiştir.

Crocus sativus L. **(safran)**: [زعفران] Doğal olarak bulunmayan ve Türkiye'de Safranbolu ilçesinde yetiştirilen bitki (Davis, 1984) metinlerde za'fe(i)rān (İshâk bin Murâd, 2016) ismiyle bilinmektedir (Şekil 3'te).

Cucumis melo L. **(kavun)** [بطيخ], [قاون] Ülkemizde yaygın olarak üretilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde biṭṭiḫ ve ḳavun (Özer, 1995) olarak anılmaktadır.

Cucumis sativus L. **(hıyar)**: [خيار] Ülkemizde yaygın olarak üretilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde ḫıyār (Doğan, 2009) olarak yer bulmaktadır.

Cuminum cyminum L. **(acem kimyonu)**: [كمون] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Ortadoğu'dur. Metinlerde kemmūn (Gümüşatam, 2009) olarak geçmektedir.

Curcuma longa L. **(zerdeçal)**: [زرده چوب] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hint alt kıtası ile Güneydoğu Asya'dır. Metinlerde zerdeçūb (Gümüşatam, 2009) olarak bahsedilmektedir.

Dorema ammoniacum D.Don **(uşak)**: [اشق] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı İran, Afganistan ve Pakistan'dır. Metinlerde uşaḳ (Küçükkaya, 2016) olarak geçmektedir.

Doronicum grandiflorum Lam. **(durunc)**: [درونج] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Güney Avrupa'dır. Metinlerde derūnec (Ak, 2008) olarak geçmektedir.

Dracaena cinnabari Balf.f. **(ikikardeş kanı)**: [دم الأخوين] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Sokotra adasıdır. Metinlerde demü'l-aḫaveyn (Doğan, 2009) olarak geçmektedir.

Euphorbia officinarum L. **(ferfiyun)**: [فرفيون] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Kuzey Afrika'dır. Metinlerde ferfiyūn (Güven, 2005) olarak anılmaktadır.

Ferula assa-foetida L. **(şeytantersi)**: [انجدان], [حلتيث] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı İran ve Afganistan'dır. Metinlerde engüdān (İshâk bin Murâd, 2016) ve ḥıltit (Çablı, 2014) adıyla kaydedilmiştir (Şekil 4'te).

Ferula persica Willd. **(sekbineç)**: [سكبينج] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı İran'dır. Metinlerde sekbīnec (Doğan, 2009) olarak geçmektedir.

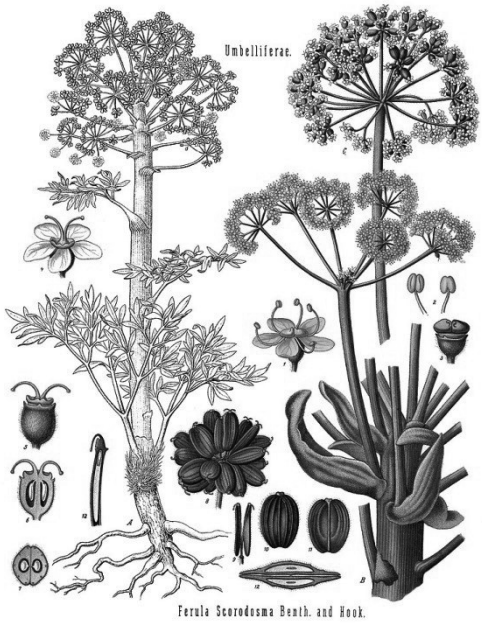

Şekil 4: *Ferula assa-foetida*. Franz Eugen Köhler. Köhler's Medizinal-Pflanzen.

Ficus sycomorus L. **(cümmeyz)**: [جميز] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Afrika'dır. Metinlerde cümmeyz (Ak, 2008) ismiyle bilinmektedir.

Gypsophila struthium L. **(kündüs)**: [كندس] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Güney Avrupa'dır. Metinlerde kündūs (Doğan, 2009) olarak bahsedilmektedir.

Indigofera tinctoria L. **(indigo)**: [نيل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı tropikal Asya ile tropikal Afrika'dır. Metinlerde nīl (Kurban, 1990) olarak anılmaktadır.

Jasminum sambac (L.) Aiton **(arap yasemini)**: [ياسمين] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hint alt kıtası ile Güneydoğu Asya'dır. Metinlerde yasemin (Ak, 2008) olarak bahsedilmektedir.

Lagenaria siceraria (Molina) Standl. **(uzun kabak)**: [قباق] Anavatanı tropikal Afrika olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde ḳabaḳ (İbn-i Şerîf, 2017) olarak geçmektedir.

Lawsonia inermis L. **(kına)**: [حنا] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Kuzey Afrika ve Asya'dır. Metinlerde ḥınnā (Doğan, 2009) olarak yer bulmaktadır.

Şekil 5: *Myristica fragrans*. Franz Eugen Köhler, Köhler's Medizinal-Pflanzen.

Moringa oleifera Lam. **(ban)**: [بان] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hindistan'dır. Metinlerde bān (Anonim, 2013) olarak anılmaktadır.

Morus nigra L. **(karadut)**: [توث] Anavatanı Orta Asya olan bitki ülkemizde yenilebilir meyveleri nedeniyle yaygın olarak yetiştirilmekte (Davis, 1982) olup metinlerde t(d)ut(d) (Kırbıyık, 2014) olarak geçmektedir.

Myristica fragrans Houtt. **(hindistan cevizi)**: [بسباسة], [جوزبوا] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı tropikal Asya'dır. Metinlerde besbāse ve cevz-i bevvā (Doğan, 2009) olarak geçmektedir (Şekil 5'te).

Narcissus poeticus L. **(zerrinkadeh)**: [نرجس] Anavatanı Güney Avrupa ile Yunanistan olan tür ülkemizde doğallaşmış (Davis, 1984) olup, metinlerde nergis (Hekim Bereket, 2016) olarak geçmektedir.

Nardostachys jatamansi (D.Don) DC. **(hint sümbülü)**: [ناردين] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Himalayalar'dır. Metinlerde nārdīn (Ak, 2008) olarak geçmektedir. Theophrastus tek tür nardin (νάρδος) sayarken (Theophrastus, 1916) Dioscorides üç adet nardin (Dioscorides, 2000) saymaktadır. Bunlar Hint nardini, Kelt nardini ve Klikya nardinidir. Anadolu'da yazılmış tıp metinlerde geçen "sadeci hindi", "sünbüli hindi" ya da sadece "sünbül" ifadesinde kastedilen *N. jatamansi*'dir.

Ocimum × *africanum* Lour. **(felencemüşk)**: [فلنجشمك] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Kuzeydoğu Afrika ile Güney Asya'dır. Metinlerde felenc(e)müşk (İbn-i Şerîf, 2017) olarak anılmaktadır.

Ocimum basilicum L. **(fesleğen)**: [فسلكن], [ريحان], [بادروج] Ana vatanı tropikal Asya ve tropikal Afrika olan bitki ülkemizde saksı bitkisi olarak kullanılmaktadır (Davis, 1982). Metinlerde reyḥān (Çağıran, 1992), fesligen (Kırbıyık, 2014) ve bāderūc (Anonim, 2013) ismiyle bilinmektedir.

Oryza sativa L. **(çeltik)**: [ارز], [پرنج] Anavatanı Güneydoğu Asya olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmekte (Davis, 1985) olup metinlerde urz (Şenel, 1988) ve b(p)irinc (Güven, 2005) adıyla kaydedilmiştir.

Panicum miliaceum L. **(darı)**: [جاورس], [دارى] Anavatanı Çin ve Orta Asya olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1985). Metinlerde cāvers (Özer, 1995) ve d(t)aru(ı) (İbn-i Şerîf, 2017) olarak geçmektedir.

Phoenix dactylifera L. **(hurma)**: [خرما] Anavatanı muhtemelen İran körfezi olan bitki ülkemizde Akdeniz bölgesinde süs bitkisi olarak caddelere dikilmektedir (Davis, 1984). Metinlerde ḥurmā (Kırbıyık, 2014) olarak yer bulmaktadır.

Piper longum L. **(uzun biber)**: [دار فلفل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir

tür olmayıp anavatanı Hindistan'dır. Metinlerde dār-ı fülfül (Gümüşatam, 2009) olarak anılmaktadır (Şekil 6'da).

Piper nigrum L. **(karabiber)**: [فلفل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hindistan'dır. Metinlerde fülfül (Gümüşatam, 2009) olarak bahsedilmektedir.

Plantago ovata Forssk. **(katuna)**: [قطونا] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Asya'dır. Metinlerde ḳaṭūnā (Akkiraz Ayhan, 2011) olarak geçmektedir. Dioscorides'in psullion (ψύλλιον) (Dioscorides, 2000) olarak isimlendirdiği bitki Linnaeus tarafından *Plantago psyllium* L. (Linnaeus, 1762) olarak literatüre alınmış olmakla birlikte bu takson günümüzde *P. ovata*'nın sinonimi olarak kabul görmektedir.

Prunus armeniaca L. **(kayısı)**: [مشمش], [زردالى] ,[قايصى] Anavatanı Tanrı Dağları ve Çin olan bitki yenilebilir meyvesi nedeniyle ülkemizde özellikle Malatya ve çevresinde yetiştirilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde mışmış (Kurban, 1990), ḳayısı (İlhan, 1998) ve zerdalū (Küçükkaya, 2016) olarak geçmektedir.

Şekil 6: *Piper longum*. Francisco Manuel Blanco. Flora de Filipinas.

Prunus dulcis (Mill.) D.A.Webb **(badem)**: [بادام]Anavatanı Güneybatı ile Orta Asya olan ağaç yenilebilir tohumları nedeniyle ülkemizde yetiştirilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde bādām (Akkiraz Ayhan, 2011) ismiyle bilinmektedir.

Prunus persica (L.) Batsch **(şeftali)**: [خوخ], [شفتالو] Anavatanı Çin olan bitki yenilebilir meyveleri nedeniyle özellikle Bursa ilimizde yeşitirilmektedir (Davis, 1972). Metinlerde ḫoḫ ve şeftālū (Özer, 1995) olarak anılmaktadır.

Pterocarpus santalinus L.f. **(kırmızı sandal)**: [صندل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hindistan'dır. Metinlerde ḳızıl ṣandal (Küçükkaya, 2016) adıyla kaydedilmiştir. İbn-i Sînâ sandal'ı; sarı, kırmızı ve beyaza çalan sarı olmak üzere üçe ayırmaktadır (İbni Sînâ, 2018).

Rheum officinale Baill. **(ravend)**: [ریوند] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Çin'dir. Metinlerde ravend (Kırbıyık, 2014) olarak geçmektedir.

Ruta graveolens L. **(sedefotu)**: [سداب] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Balkan Yarımadası'dır. Metinlerde sed̲āb (Kurban, 1990) olarak yer bulmaktadır.

Şekil 7: *Tamarindus indica*. Franz Eugen Köhler, Köhler's Medizinal-Pflanzen.

Saccharum officinarum L. **(şekerkamışı)**: [سكر] Anavatanı Hindistan olan bitki ülkemizde Akdeniz bölgesinde yetiştirilmektedir (Davis, 1985). Metinlerde şeker (Bulut, 2009) olarak geçmektedir.

Santalum album L. **(ak sandal)**: [اق صندل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Güneydoğu Asya ve Hindistan'dır. Metinlerde aḳ ṣandal (Uçar, 2009) olarak anılmaktadır.

Sesamum indicum L. **(susam)**: [سمسم], [صوسام] Anavatanı tropikal Asya ile tropikal Afrika olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmektedir (Davis, 1978). Metinlerde simsim ve s̱ūsām (Celâlüddin Hızır, 1990) olarak geçmektedir.

Solanum melongena L. **(patlıcan)**: [باذنجان] Anavatanı Hindistan olan bitki ülkemizde yaygın olarak yetiştirilmekte (Davis, 1978) olup metinlerde bādincān (Akkiraz Ayhan, 2011) olarak bahsedilmektedir.

Syzygium aromaticum (L.) Merr. & L.M.Perry **(karanfil)**: [قرنفل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Endonezya'dır. Metinlerde ḳaranful (Küçükkaya, 2016) olarak geçmektedir.

Tamarindus indica L. **(demirhindi)**: [تمر هندي] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı tropikal Afrika'dır. Metinlerde temürhindī (Doğan, 2009) adıyla kaydedilmiştir (Şekil 7'de).

Şekil 8: *Zingiber officinale*. Franz Eugen Köhler. Köhler's Medizinal Pflanzen.

Terminalia chebula Retz **(helile)**: [هليلج] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hindistan ve Güneydoğu Çin'dir. Metinlerde helīle (Göçgün, 2010) olarak geçmektedir. Bu cinse ait *Terminalia bellirica* (Gaertn.) Roxb. taksonu metinlerde "belīle(c) (بليلج)" ismiyle bilinmektedir.

Trachyspermum ammi (L.) Sprague **(nanahan)**: [نانخواه] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Mısır'dır. Metinlerde nānḥuvāh (Aktaş, 2010) olarak geçmektedir.

Vachellia nilotica (L.) P.J.H. Hurter & Mabb. **(akasya)**: [اقاقيا] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Afrika, Ortadoğu ve Hint alt kıtasıdır. Metinlerde aḳāḳıyā (Güven, 2005) adıyla kaydedilmiştir.

Vigna mungo (L.) Hepper **(maş)**: [ماش] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı Hindistan'dır. Metinlerde māş (Kırbıyık, 2014) ismiyle bilinmektedir.

Vigna unguiculata (L.) Walp **(karnıkara)**: [لوبيا], [بكرلجه] Anavatanı Tropikal Afrika olan bitki ülkemizde doğallaşmıştır. 2 metre boylanabilen ve tek yıllık olan bitki (Davis, 1970) metinlerde lūbiyā (Kurban, 1990) ve bögrülce (İshâk bin Murâd, 2016) olarak yer bulmaktadır.

Zingiber officinale Roscoe **(zencefil)**: [زنجبيل] Ülkemizde doğal olarak bulunan bir tür olmayıp anavatanı tropikal Asya'dır. Metinlerde zencebīl (Küçükkaya, 2016) olarak anılmaktadır (Şekil 8'de).

Ziziphus jujuba Mill. **(hünnap)**: [عناب] Yenilebilir meyvesi nedeniyle yetiştirilen (Davis, 1967) bitki metinlerde unnâb (İbn Baytar, 2017) olarak geçmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, Ortaçağda Anadolu'da insan ve hayvan sağlığı üzerine yazılmış, derlenmiş ya da tercüme edilmiş olan tıp eserlerinde yer verilen bitki isimleri, dönemden önce gerek İslâm uygarlığında gerekse antik Yunan ve antik Roma uygarlığında yazılmış tıp eserlerindeki bitki isimleri ile mukayese edilerek modern binominal nomenklatürdeki karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Metinlerde görülen alg, yosun ve liken türleri çalışma kapsamının dışında tutulmuştur.

Bu çalışmanın ilgili dönemde sağlık alanında kullanılan bitkilerle ilgili bilgi karmaşasını ortadan kaldıracağı ve Türk Dili, Tıp, Eczacılık, Veterinerlik gibi alanlarda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Ak, M. (2008). *Mehmet b. Çerkes'in Kitabu Baytarname Tercümesi (60b-109a, Giriş – Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
2. Aktaş, E. G. (2010). *Abdulvehhâb'ın Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İnceleme – Metin – Dizinli Sözlük).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
3. Al-Ghâfiqî, Ahmad ibn Muhammad. (1932). *The Abridged Version of "The Book of Simple Drugs".* (Translated by: Gregorius Abu'l-Farag (Barhebraeus)). Cairo: Institute fort he History of Arabic-Islamic Science.
4. Anonim. (2013). *Cerrâh-Nâme İnceleme – Metin – Dizin - Tıpkıbasım.* (Haz: Serdar Yavuz). İstanbul: Kesit.
5. Avicenna (1473). *Canon Medicinae Lib I-IV.* (Translated by: Gerard de Sabloneta). Strassburg: Adolf Rusch.
6. Ayhan, Z. A. (2011) *Kitabu Emrazi'l-'Ayn (İnceleme – Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
7. Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi.* İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
8. Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
9. Bulut, T. K. (2009). *Mehmet b. Çerkes'in Kitabu Baytarname Tercümesi (1b-60a, Giriş – Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
10. Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) (1990). *Müntehab-ı Şifâ I. Giriş – Metin.* (Haz: Zafer Önler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
11. Çablı, A. (2014). *Ahmed b. Hasan b. Ahnef'in Kitabu Baytar-Name Tercümesi (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım (vr. 39b-79a)).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
12. Çağıran, Ö. (1992) *Ahmed-i Da'i: Tıbb-ı Nebevî. İmla – Fonetik – Morfoloji – Karşılaştırmalı Metin – İndeks ve Sözlük.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
13. Çetin, H. A. (2016). *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hayat Adlı Eseri (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
14. Davis, P. H. (1967). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. II.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
15. Davis, P. H. (1970). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. III.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
16. Davis, P. H. (1972). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. IV.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
17. Davis, P. H. (1975). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. V.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
18. Davis, P. H. (1978). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. VI.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
19. Davis, P. H. (1982). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. VII.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
20. Davis, P. H. (1984). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. VIII.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
21. Davis, P. H. (1985). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands vol. IX.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
22. Dioscorides Pedanius. (2000). *De Materia Medica. (*Translated by: T. A. Osbaldeston). Johannesburg: Ibidis Press.

23. Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrabâd'in Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş – İnceleme – Metin – Dizinler).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
24. Göçgün, S. (2010). *Abdulvehhâb'ın "Müntehab-ı Fi't-Tıbb" Adlı Eseri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
25. Gümüşatam, G. (2009). *Haza Kitab u Hükema-yı Tertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme – Metin – Dizin – Terimler Sözlüğü).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
26. Güven, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehab-ı Fi't-Tıbb'ı (Dil incelemesi – Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
27. Hekim Bereket. (2016). *Hulasa. Metin – Sözlük.* (Haz. Binnur Erdağı Doğuer). Ankara: Ürün Yayınları.
28. Hekim Bereket. (2013). *Tuhfe-i Mübarizi. Metin - Sözlük.* (Haz. Binnur Erdağı Doğuer). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
29. Ibn al-Baithar. (1840). *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel I.* (Translated by: Joseph von Sontheimer). Hallberger'sche Verlagshandlung. Stuttgart, 1840.
30. Ibn al-Baithar. (1842). *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel II.* (Translated by: Joseph von Sontheimer). Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung.
31. İbn Baytar. (2017). *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar.* (Haz. Komisyon). İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları.
32. İbni Sînâ. (2018). *El-Kânûn Fi't-Tıbb İkinci Kitap.* (Çev. Esin Kâhya). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
33. İlhan, N. (1998). *Eşref bin Muhammed: Haza'inus-Sa'adat (İnceleme – Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
34. İshâk bin Murâd (2016). *Edviye-i Müfrede.* (Haz. Mustafa Canpolat ve Zafer Önler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
35. Kırbıyık, S. (2014). *Ahmed b. Hasan b. Ahnef'in Kitabu Baytarnâme Tercümesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım (vr. 1b-39b)). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
36. Kurban, F. (1990). *Şirvani Mahmud: Sultaniyye (Giriş – Metin – Sözlük).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
37. Küçükkaya, B. (2016). *Kitabu Baytarname (Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Kütüphanesi) (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım.)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
38. Linnaeus, C. (1762). *Species Plantarum, Editio Secunda.* Holmiae: Laurentii Salvii
39. Özdemir, G. (2018). *Hekim Beşir Çelebi. Mecmû'atül-Fevâyid (Giriş – İnceleme – Çeviri Yazılı Metin – Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
40. Özer, O. (1995). *Ahmedi: Tervihü'l-Ervah. Giriş – İnceleme – Metin. Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütüsü.
41. Şenel, Ü. (1988). *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Eseri: Mücerrebnâme (İnceleme – Metin – Transkripsiyon – İndeks).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitütüsü.
42. Tabîb İbn-i Şerîf. (2017). *Yâdigâr.* (Haz.: Komisyon). İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
43. Theophrastus (1916). *Enquiry into Plants II.* (Translated by: Arthur Hort). London: William Heinemann.
44. Uçar, İ. (2009). *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tibb Cerrâh Mes'ûd (Giriş – İnceleme – Metin – Dizinler).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü.

View publication stats